

HELLMUTH FALKENFELD:

POJAM VREMENA.

JEDNO ISTRAŽIVANJE IZ BITKE KOD ARRASA*

preveo s njemačkog jezika:

JAN DEFRANČESKI

Filozofski fakultet,

Sveučilište u Zagrebu

jan1161996@gmail.com

Filozofija je znanost koja stvari postavlja pred pozadinu vječnosti kako bi ih mjerila. Ratnik je čovjek čije žive radnje čine smrt stalno vidljivom i nevidljivom metom. Dakle jasno je da rat znači najplodnije izvore građe za filozofijsko spoznavanje. Filozof kao i ratnik, oboje stoje pod Damoklovim mačem vječnosti. Jedan djeluje i trpi pred licem smrti – ratnik – drugi crpi spoznaje iz djela i patnji prije smrti, koje Spinoza označava kao spoznaje sub specie aeternitatis. Tako je, u izvjesnom pogledu, buka bitke čak empirijski preduvjet za filozofijsku misao. Neki kažu da filozofija mora dolaziti iz života; filozofija mora oživjeti iz samonametnute visine njenih pojmova, kažu drugi. Ovdje imamo izjednačenje: Filozofija nastaje tamo gdje se smrt i život sukobljavaju, filozofijska je misao električna iskra proizvedena dodirom struje smrti i života.

Ali u sadašnjem ratu, filozofijska je misao mnogo više. Misao je jedina mogućnost da se izbjegnu obje korumpirajuće posljedice koje moderna bitka izaziva u pojedinačnome. Te dvije posljedice su: Zatupljenje i prenadraženost. Zatupljen vidi i osjeća premalo, a prenadražen previše. No otupljenost i ludilo, zatupljenje i prenadraženost naprosto su pojave empirijske prirode, nastale i proizašle naprosto na doživljajnom polju empirijske svijesti. Ovaj rat pokazuje – i ako dođem kući, nadam se da ću to još više dokazati – da puko empirijski čovjek, čovjek koji se predao stvarima, nikad zaista ne doživljava, a kamoli nadilazi rat: On podliježe ili prenadraženosti, koja se u svojoj najgrubljoj formi naziva ludošću – što se događa kada su njegovi živci pod prijetnjom da budu poderani, da postanu pretanki – ili pak podliježe zatupljenosti, tuposti – što se događa kada njegovi živci takoreći postaju previše debeli i neosjetljivi. Međutim, filozofijska misao nastaje sasvim onkraj te dvije mogućnosti, ona je prestanak sve podražljivosti, ona nije nastala u živčanom sustavu te stoga ne podliježe lelujanju živčanog pod- i nadstimuliranja.

Pokušat ću ovu opću raspravu primijeniti na konkretno stanje stvari. U

* Falkenfeld, H., „Der Begriff der Zeit. Eine Untersuchung aus der Schlacht bei Arras von Hellmuth Falkenfeld”, *Kant-Studien* 20 (1-3), 1915., str. 376-383.

departmanu Arras – nad uzvisinom Lorreto vlada jedna artiljerijska bitka neopisivog bijesa. Francuski topovi također ni noću ne šute ni minutu. U načinu na koji Francuzi pucaju na nas tražimo određenu pravilnost. Paljba se u početku koncentrirala na rov. Potom nailazi prva, zatim druga, zatim treća artiljerijska linija. To što tražimo pravilo, jedan ritam u načinu na koji se puca na nas, već najavljuje da nismo voljni tek pasivno pretrpjeti neprijateljsku paljbu. Puka pasivnost je prestanak života. Trpnji pak još pripada život. Rastresenost naših osjetilnih organa, koji se udarima dovode do vibriranja, doživljajna je *tvar*; a razdioba, otkucaji, pravilnost susljednosti doživljajna su *forma*.

Vrijeme se proteže, kao što se obično kaže, u takvim minutama na mjesec i godine. To za nas znači: Mi smo potpuno predani doživljajnoj *tvari*, a formu toj stvari ne dajemo *mi* kao individue, nego ona dolazi izvana, ona nam biva nametnuta redosljedom neprijateljskih projektila. Ovaj slučaj možemo ovako objasniti: doživljaju svake vrste (pa i najniže) pripada dvostruko: *tvar* i *forma*, jedno što se nehotice odigrava u našim živcima, i drugo – možemo to nešto patetičko-kantovski nazvati: *forma* – ono što čini ovu neslobodnu živčanu *tvar našim* doživljajem. Ovom drugom očito pripada mjera djelatnosti, spontanosti, aktivnosti, pa makar i mala mjera – kakva primjerice nedostaje onome koji sanja (snivatelj zapravo ima samo *tvar*, a ne formu doživlja). Prevladavanje stvari u cjelini doživljavanja označava mjeru patnje. Ako *tvar* potpuno apsorbira formu, onda više nema govora o nekoj doživljavajućoj svijesti. Ovdje počinje, ovisno o vrsti nad- i podstimulacije, ludost ili glupost.

Stoga i patnja zahtijeva neku aktivnost, neku formu s kojom se aktivno suprotstavlja stvari koja navire putem utisaka. To će biti bitno za pojam koji ovdje želimo opisati te koji u najmodernijoj filozofiji igra značajnu ulogu: pojam *vremena*.

Odavno već znamo da vrijeme nije indiferentan spremnik u kojem se proces rasta biljaka, proces hranjenja životinja i proces života ljudi odvijaju bez razlike istom brzinom sukcesije. Ne postoji *jedna*, postoje *različite* vrste vremena. Međutim, koliko lica vrijeme može pokazati, tomu nas opet prvenstveno poučava rat.

Vraćamo se našem primjeru. Podnošenje neprijateljske vatre zahtijeva ponajprije vrijeme. Pretpostavljam da smo u rovovima, a trenutak kada granata i bajuneta mogu stupiti na snagu još nije stigao. Kakav smisao ovdje ima pojam „vrijeme”? Kaže se da se u takvim trenucima sekunde protežu u vječnost. To znači da vrijeme prerasta čovjeka, da ono postaje njegovim gospodarom – čovjek ovisi o njemu, cijela njegova opstojnost nije drugo nego jedno jedino pitanje upućeno vremenu, svakoj točki vremena: što mi donosi sljedeća sekunda? Bergson je oblikovao koncept stvaralačkog vremena. Vrijeme, kaže on, nije odmotavanje života, nego namotavanje, uspinjanje života, ne samo-iscrpljivanje, već stalno nanovo stvaranje bitka iz sebe sama. U našem slučaju imamo točan preokret ovog pojma, ovdje je vrijeme ono nestvaralačko, ono prazno, ono besadržajno. Vrijeme se doima

tako dugačkim zato što čovjek u njemu ne može stvoriti nikakve forme doživljaja i ne može iz njega stvoriti nikakve sadržaje. Čovjek, u bogatstvu svojih osjećaja, plemenitosti svoje duhovnosti, divoti svoje osjetilne prirode, nije ništa drugo nego sićušna točka, očekujući kako će izgledati u sljedećem trenutku vremena. Individuum, sposoban misliti, osjećati, doživljavati, tj. samostalno formirati vrijeme, nije ništa drugo nego stvorenje, rob vremena. Ovdje leži metafizički razlog za ono nečovječno, nedostojno i mučno svih stanja u kojima čekamo samo sadržaj sljedeće sekunde: individuum, predodređen da bude oblikovatelj vremena, postaje njegov posljednji sluga.

Spoznajnoteorijski, stekli smo sljedeće: vrijeme nam traje tim duže, što ga manje možemo ispuniti *vlastitim* sadržajem, osjećajima, mislima. Ovo prazno vrijeme, koje se naziva dosadom u miroljubivijim krajevima, vrijeme je *bez* individuum, bez formativnog života i doživljaja individualnog čovjeka: Ali ako je dosada samo relativno bezazleni odraz ovog praznog vremena lišenog individualnosti, onda u našem slučaju doživljavamo njegovo najstrašnije očitovanje. Vjerujem da se bivstvo tjeskobe može ispravno razumjeti jedino pomoću pojma praznim postalog vremena. Pritom ne govorim, recimo, o strahu koji je obično strah od smrti, ili pak od ranjavanja, i iz kojeg naposljetku može proizaći kuka-vičluk. Govorim o tjeskobi, sužavanju svijesti na sljedeći potez vremena.

Ako se strah treba razumjeti samo s obzirom na ono živo, onda tjeskoba ima, takoreći, metafizički dublji smisao. U tjeskobi čovjek kao individualitet posve nestaje sasušujući se u sebi, u tjeskobi Ja prestaje biti Ja, tjeskoba je stanje *sušice* koje napada individuua kada ona prestane ispunjavati vrijeme i kroči u carstvo praznoga vremena.

Zato u čitavoj ratnoj sferi nema estetski ništa depresivnije od izraza istinske tjeskobe na ljudskom licu. U tjeskobi čovjek tone ispod životinje, jer životinja ni jedno vrijeme ne može ispuniti doživljajima, i stoga ni ona obratno ne može stajati spram praznog, individualno neispunjenog vremena. Dok je strah više ili manje stanje fizičke mučnine, karakter tjeskobe je i dalje više metafizički nego fizički. Strah imaju oni koji su zabrinuti za svoju tjelesnost, ali tjeskoba zahvaća čak i najhrabrije, najbezbrižnije, jer tjeskoba je briga za očuvanje jastva. Zamislite čovjeka koji je očima gledao bezgraničnost prostora onkraj našeg Sunčeva sustava u sve beskrajnosti – on će moći pripovijedati što tjeskoba znači. Jer glede apsolutne bezgraničnosti beskonačne praznine prostora, njegovo će se vremenom ispunjeno jastvo skvrčiti u neosobnu točku u prostoru, koja ne određuje samu sebe, nego biva određena točkama prije i poslije sebe.

Često se moglo doživjeti da su vojnici, neozlijeđeni u paljbi pretrpjevi najstrašnije duševne muke, osjećali ranjavanje poput oslobođenja ili olakšanja. Ovaj slučaj zasigurno govori jezikom naših obrazlaganja. Ozlijeđeni se možda još uvijek boji, boji se za očuvanje vlastita tijela, ali u tom je strahu istodobno zgrabio dio svoga Ja kojemu je prijetilo da će u *tjeskobi* potpuno nestati. Ranjenik, koji

strahuje za svoje rane, ima barem jedan doživljaj kojim može ispuniti vrijeme: upravo njegovo ranjavanje – s druge strane, neranjeni, tjeskobom pogođeni, uopće nema nikakav sadržaj kojim bi se mogao ispuniti, on je bez milosti i milosrđa prepušten potpuno praznom vremenu.

Ovaj metafizički ratni užas do sada nije još nikada bio ispravno vrednovan. S obzirom na empirijsko izobilje mina, ručnih bombi i bacača plamenova, glavnu patnju modernog ratovanja tražilo se u fizičkom. Ali situaciju se, kao i obično, promatralo ne uzimajući u obzir individue. Pitanje mora glasiti: Koji je doživljaj individuuma? Mi doživljaj orijentiramo prema pojmu vremena i tako dolazimo do gledišta da je najstrašniji užas nužno tamo gdje vrijeme guta čovjeka, gdje on više ne doživljava i ne živi u vremenu, nego ga vrijeme vara oko njegova jastva, hrani se njime i isisava njegove životne snage.

Nakon što smo u našim ratnim primjerima objasnili najfatalniju obrnutu stranu pojma specifično ljudskog vremena, također ćemo znati prepoznati njegove prave, dobre strane. Vrijeme nije, kao što to Bergson želi sa svojim *duréeom*, naprosto, stvaralačko, nego je samo vrijeme ispunjeno ljudskim doživljajem uistinu stvaralačko vrijeme. U životinjskoj, podljudskoj prirodi vrijeme je samo uzastopnost koja je prepoznatljiva po promjenama u *prostoru*. Čovjek zapravo ima vremenito, stvaralačko vrijeme, on uzdiže vrijeme sa stupnja prostornosti na njegovu pravu visinu, on čini bezjastveno *jedno-za-drugim* (*Nacheinander*) u jastvenu ispunjenost *jednoga-u-drugome* (*Ineinander*).

To vrijeme je zapravo *ljudsko* vrijeme, plodno, stvaralačko, u kojem čovjek svoje osjete *oblikuje* u osjećaje, a svoje predodžbe u misli. U onom praznom vremenu – vremenu koje je najdublje obilježeno ljudskom *tjeskobom* – čovjek se raspada na puku tvar vremena. Ljudsko Ja – to ću pokazati u drugim kontekstima – čuva se u stalnom oblikovanju stvari koju doživljava u svojoj okolini. Promatramo li čovjeka ne kao Ja, već kao animalno živo biće, na taj način on predstavlja uzastopnost osjeta, podražaja i predodžbi. Te osjete, koji su isprva nastali čisto periferno, formirati tako da postanu moj osjećaj – te predodžbe, podjednako nastale u pukoj uzastopnosti perifernih živaca, oblikovati tako da postanu *moja* misao – to je prava zadaća, prava bit ljudskoga *Ja*. To formirajuće Ja, koje upravo jest samo Ja, dokle god ono formira, sposobno je za egzistenciju samo u *stvaralačkom vremenu*. Razvidno je da to Ja još ne egzistira u vremenu koje je puko prostorna uzastopnost. Nazovemo li nestvaralačko bezjastveno vrijeme *animalnim procesom*, a stvaralačko vrijeme s druge strane zapravo individualnim vremenom – onda možemo naš slučaj promatrati pod aspektom jednog novog problema: rat ne samo da ugrožava život, već ugrožava u vrlo doslovnom smislu i Ja, jer čovjeka spušta sa stupnja stvaralačkog vremena na stupanj animalnog procesa na kojemu ne može egzistirati nijedno jastvo, nego na njemu vlada samo indiferentno sebe-odrešenje različitih osjeta i predodžbi. Time se sada objašnjava i učestalo izbijanje ludila i tupavosti, koji oboje znače, u gore

naznačenom smislu, raspadanje formirajućeg Ja na njegove tvarne sastavnice. Rat je uništavač jastva, samo najjače jastvene supstance mogu se spram njega potvrditi. Postoji neobična paralela u tome da rat jednako u duševnome kao i u tjelesnome slama sve forme i sve razrješuje u tvari. Kao što granate najčvršće utvrđeno sklonište preobražavaju u ruševine, tako duševni užas rata, prazno vrijeme, preobražava Ja-sklop u rastavljenost (*Nebeneinander*) njegovih elemenata.

I tako će nakon rata biti potrebna ponovna izgradnja fizičkog, kao i renesansa duše. Kako bi ona mogla izgledati, možda već i sada možemo kazati polazeći od našeg pojma vremena: Oni koji su budnim duhom i kulturnom svijješću bili izloženi strahotama praznog vremena, zalagat će se za novo ispunjenje vremena u kojem će se individuum pokazati jednako aktivnim i formirajućim, kao što je u praznom vremenu bio nemoćan i slab. Nismo se uzalud prisjećali tvorca *Čarobne frule* u satima najmučnije izmučenosti, ne znajući da će biti nove muzike koja će se stvaralački širiti nad bezdanom praznog vremena, koja će izgraditi za dušu ono što je vrijeme razorilo u njoj.

Udarci granata, eksplozije detonatora, u njihovom ritmu, koji nismo mi izabrali, bili su zakon, red koji je izvana razdjeljivao tvar naših osjetila. Govori se o muzici bitaka, a da se pritom ne sluti kakva ironija leži u tome da se naziva muzikom nešto čiji ritam ne stvara stvaralačka duša, već dušu, naprotiv, tjera iz njenih stvaralačkih regija u prazno vrijeme. Prava muzika stvaralačkog individuumima ima ritam s kojim se naša duša kreće u stvaralačkom vremenu, u vremenu koje je povijest. Tamo bivamo uzdrmano tjerani ritmom, a ovdje ga stvara – makar i nesvjesno – naša duša sama.

U nekom istraživanju o broju u muzici moglo bi se reći isto i drugim riječima. Samo slušanje događaja bitke vodi nas k pojmu mrtvog broja. Mi brojimo pucnjeve kako bismo ih uopće mogli vremenski nadvladati, brojimo ih da im ne bismo dopustili da se javljaju trajno u beskraj. Brojanje pucnjeva jedini je otpor koji pružamo kako bismo se obranili od praznine vremena. S druge strane, u muzici vlada princip živog broja, tj. broj se više ne osjeća kao puki razdjelni broj, već je uzdignut u *svezu* melodije, u *suzvučju* harmonije. Broj više nije izoliran i zbog toga mrtav, već on živi od života i sa životom drugih brojeva. U omjeru kvinte 2:3 tu je 2 samo za 3, a 3 samo za 2. Metafizički, to ima sljedeći smisao: tamo gdje brojevi padaju natrag u svoju mrtvu razdvajajuću krutost i izoliranost, kao kod brojanja udara tijekom rata, oni dodiruju samo tvar Jastva, a još ne Jastvo samo, koje je forma i formirajuće. Ali tamo gdje brojevi sami ulaze u oblikovanu svezu, u živi, neraskidivi odnos, kao u harmoničnoj polifoniji, kao u slijedu melodije, tamo oni sami dodiruju Jastvo kao formu, dodiruju „ćud“, kako se popularno, ali ne plitko kaže.

Ovime smo otkrili treću paralelu s našim prethodnima: Rat razara fizičke forme i rastvara ih u njihove sastavne dijelove, ugrožava Ja-sklop koji rastvara na njegove puke elemente, osjete i predodžbe. U konačnici, njegov karakter je znatno

protumuzikalan – to se dobro čuje na zvižduku granata – jer on tvori mrtvi broj, mrtvi ritam, koji je najgori neprijatelj živoj muzici, stvorenoj svezom živog ritma.

Tu još pada jedno svjetlo na sveze Jastva i muzike; oboje su formalni sklopovi, nastali samo u stvaralačkom vremenu, oboje daju živi ritam, tj. baš kao što je melodija neraskidiva sveza, međusobno samouvjetovanje brojeva, tako se bit Jastva sastoji od živog odnosa određenih elemenata, tvarnih svojstava u odnosu jednih prema drugima. Tamo gdje se Ja raskida, tamo je i muzika ugrožena. Zato rane ovoga vremena hoće i može zacijeliti samo jedna nova muzika, koja nije samo, kako ju Shakespeare naziva, „hrana ljubavi”, nego koja je i hrana za dušu.

BILJEŠKA PREVODITELJA

Hellmuth Falkenfeld (1893–1954) bio je njemački filozof i pisac radiodrama. Studirao je pravo i filozofiju u Freiburgu, Münchenu i Berlinu, gdje je 9. kolovoza 1918. postigao akademski status doktora filozofije na temelju disertacije: *Das Verhältnis von Zeit und Realität bei Kant und bei Bergson*. Iako je bio pacifist, 1914. volontirao je kao ratni dobrovoljac u Prvom svjetskom ratu. Bio je odlikovan Željeznim križem i ordenom ranjenih u ratu, a nakon ranjavanja bio je zaposlen u Ratnom ministarstvu u Berlinu. Nakon rata predavao je na pučkim školama u Berlinu kao docent. Također, pisao je feljtonske priloge za *Die Vossische Zeitung*, *Die Frankfurter Zeitung*, *Die Weltbühne* i za *Das Tagebuch*, a u svojim djelima obrađivao je teme vezane za Kanta, psihologiju, teoriju spoznaje, umjetnost, problem vremena i prostora te filozofiju rata.